

Софија Тренчовска

СИЛЈАН ШТРКОТ КАКО ПСИХОАНАЛИТИЧНА ПРИКАЗНА

Ингениозниот собирач и запишувач на народни приказни Марко Цепенков со својот богат собирачки опус од над 700 приказни се одвојува од другите собирачи на народни умотворби најмногу по својот оригинален пристап во приказната да вметне нешто свое. Марко Цепенков не е обичен собирач, запишувач и регистратор на народните приказни. Тој умеел приказните стилски и композициски да ги дотерува, но притоа не се оддалечувал од народната традиција. Кирил Пенушлиски вели дека во своите лични творби Цепенков главно избирал теми со поучителен и морализаторски карактер. Но, тешко може да се направи разлика меѓу народните приказни и личните творби на Цепенков, затоа што тие не се разликуваат многу, ниту стилски, ниту јазично. Затоа и двата вида можат да се сметаат за народни умотворби.¹

Марко Цепенков во својата *Автобиографија* дава податоци и за својата фолклорна дејност и за постапките во начинот на бележењето на народните умотворби. Тој ја открива „тајната“ на својот креативен пристап во обликувањето на собраните умотворби, бидејќи неговите интервенции, сеедно свесни или спонтани, секако можат да се оквалификуваат како креација.² Понекогаш поминувале и по неколку месеци додека да ја обликува слушнатата приказна. Не секојпат имал време во моментот да ја запише приказната, па ја пишувал по сеќавање. Иако тврди дека секоја слушната приказна ја запомнувал „како со инка да му била турена в глава“, сепак признава дека чинел „пиши, па бриши“.³ Овој податок најмногу зборува за способностите за инвентивност и раскажувачка слобода која ја имал Цепенков при обработката на собраниот материјал.

Најпознатата приказна *Силјан Штркот*, за којашто Влада Урошевиќ смета дека претставува негов прв автентичен раскажувачки обид, се одликува со посебна раскажувачка постапка, инвентивност и креативност. Во однос на народните приказни запишани од Цепенков овие текстови се во многу поголема мерка индивидуални. Нивниот тон не ја следи линијата на народниот раскажувач во поглед на изнесувањето на дејството, туку забележлив е мошне често личниот став на авторот.⁴

Во своите истражувања Митко Маџунков наоѓа сличности меѓу приказните *Благодетелниот господар од Исток и ослободениот роб* и *Силјан Штркот*. Од оваа приказна Цепенков ги искористил истите симболи, а изградил нова приказна. Постојат повеќе моменти што се совпаѓаат: момчето тргнува на ацилак (што претставува предвестување на неговиот нов живот), потонувањето на гемијата, излегувањето на суво, каењето и духовното раѓање на Силјан. *Благодетелниот господар...* зборува за судбината на човекот од раѓањето до смртта, *Силјан Штркот* зборува за судбината на единката кога ќе

¹ Кирил Пенушлиски, *Книга за приказните на Марко Цепенков*, Матица, Скопје, 2003, стр. 77

² Исто, стр. 61

³ Исто, стр. 61

⁴ Влада Урошевиќ, „Вампирските раскази на Цепенков“ во *Книга за приказните на Марко Цепенков*, Матица, Скопје, 2003, стр. 188

се оддели од матицата и за нејзината духовна преобразба.⁵ Во приказната за Силјан Штркот е вткаена параболатата за враќањето на блудниот син. Извесни сличности се назираат и во приказната под бр. 225: *И во штркоо седало коа сака Госпо, дава*,⁶ каде што имаме исто така еден мрзлив и непослушен син, кого ќе го пратат во туѓина да се опамети и да почне да печали. Но, неговата среќа ќе се покаже на само неколку чекори од неговиот дом, кога во едно штрково седало ќе најде богатство и ќе се врати дома, без да заине во туѓина на печалба. Овде процесот на промена е прекинат и не доаѓа до преобразба на личноста.

Марко Цепенков приказната за *Силјан Штркот* ја чул од татка си, но во кој вид - денес не е можно да се утврди. Бездруго, постоела **основната фабула**: старата легенда за непослушниот син, кој се побунил против својот татко - олицетворение на колективниот морал и традиционалните вредности - за синовата одисеја и неговото повторно враќање во пазувите на народот, од кој порано избегал, развивајќи ја сега приказната на колективот и осознавајќи ја како своја сопствена стварност. Секако, Цепенков многу нешта му додал на основниот скелет: негови се, бездруго, реалистичките слики од селскиот и градскиот живот, толку карактеристичниот актуелен социјален момент на напуштање на селата и одење в град, адетите и мачниот живот по полето и со добитокот, истенчената психологија на ликовите, односот меѓу свекрвата и снаата, дедото и внукот, свадбата на Босилка. По сè изгледа, Цепенков самиот ја проширил фабулата, правејќи ја сложена и богата, полна перипетии и препознавања, како во античките драми; а, без сомнение, внесол во неа и елементи од некои други приказни.⁷

Од символите што се среќаваат и во двете приказни, особено се важни оние коишто ги сугерираат раѓањето (низ преживеаните маки, низ општеството) и преобразбата. Во *Силјан Штркот*, се разбира, станува збор за духовното раѓање и моралната преобразба: „*Ах, ти Боженце, и ти златна Богоројце! Ви се молам, душата да не ми ја земите, дури не се сторам пак чоек...*“⁸

Во ликот на непослушниот и изгубениот син се случуваат низа внатрешни психолошки процеси, затоа оваа приказна ќе биде предмет на ова психоаналитичко толкување. Наведувањето на податокот дека Силјана го ожениле на 16-17 години, зборува за неговата инфантилност, недораснатост и разгаленост. Мрзливиот Силјан не сакал ништо да работи, туку само да оди на пазар во Прилеп и да арчи пари. Неговиот живот се одликува со досада и апатија кон сè што се случува околу него. Јунг нагласува дека доживувањето на некоја единка во истражувањето на своето несвесно и трагањето по други простори, создава урамнотежен однос со **јаството**.⁹ Така, Силјан трагајќи по просторите на својата изгубена личност, ќе мора повторно да го воспостави односот со јаството. Морал да се одвои од колективот, од семејството, за да се пронајде себеси. Јаството е често симболизирано со некое животно, кое ја

---

⁵ Митко Маџунков, „Штркот единак и неговото јато“ во *Книга за приказните на М. Цепенков*, Матица, Скопје, 2003, стр. 205

⁶ Марко Цепенков, *Македонски народни приказни*, кн. 2, редактор. К. Пенушлиски, Македонска книга, Скопје, 1989, стр. 225

⁷ Маџунков, „Штркот единак и неговото јато“, стр. 203

⁸ Маџунков, „Штркот единак и неговото јато“, стр. 205

⁹ К. G. Jung, „Odnos prema jastvu“, str. 213

претставува човековата нагонска природа и нејзината поврзаност со средината. Заради тоа во митовите и бајките има толку многу животни-помошници.¹⁰

Во ликот на таткото Божин, Цепенков изградил карактер на чесен и вреден човек, кој според своите можности сака да го предупреди својот син да се отргне од лошите патишта. Силјан тука ја прекршува традицијата и не го слуша родителскиот совет:

„Тие те лажат, бре синче, да арчиш пари по пустина, та и ти да се осиромашиш после како нив!“

Потоа доаѓа предупредувањето од татко му:

„Слушај, ќе те вати клетва од нас! Секој син и ќерка што не слушале татко и мајка големо наказание од Бога добиле.“

Раскажувачот сака да ја потенцира силината на родителската клетва. Но, совеста сè уште не се разбудува кај Силјана. Раскажувачот се обидува во повеќе наврати да нè убеди во вистинитоста на приказната: *„...тебе можеш да ти се чини лага, ама мене за вистина“*...

Додека татко му го советува, Силјан потсвесно си мисли:

„Утре, дај Боже здравје, одење в град и назад нема да се вратам од овие тешки лакрдии што ми и рече стариот, да знам оти за вистина клетвата негоа ќе ме ватит, пиле да се сторам, бело море и црно ќе прелетам“.

Силјан има експлозивно однесување. За инает ќе го напушти родителскиот дом: *„...чекај да ме видиш што маж сум јас. Лели за инает, еден тоар сол ќе јадам, ама не му се поклонуам.“* Невротската личност на Силјан покажува знаци на незрелост и знаци на Нарцизам. Тој не знае да ги почитува и сака луѓето околу себе. Неспособен е да се соочи со сопствените недостатоци, бидејќи нема развиено чувство на самокритичност. Многу луѓе развиваат во себе сили кои дејствуваат негативно, а за тоа не се свесни. Тие **несвесни сили** влијаат на човековиот живот и можат да доведат до тешки последици ако не бидат навреме откриени.¹¹

Поимот на **несвесното** ја означува состојбата на потиснатите или заборавените содржини. **Несвесното** не може да биде лично или индивидуално, тоа е дел од колективното несвесно. Содржините на **личното несвесно** се т.н. архетипови. Појавата на архетиповите во соништата и во визиите е многу поиндивидуална, понеразбирлива, отколку во митот. Архетипот претставува несвесна содржина што се менува.

Јунг вели дека митот треба да се доведе во врска со душевното. При објаснувањето на митот се помислувало на сè друго, само не и на душата. За сите работи на душата секогаш сме имале одредена религиска формула што е многу поубава и посеопфатна. Митовите се психички манифестации што ја предочуваат суштината на душата.¹² Јунг преку експерименти докажува дека постои сродност со длабинските елементи на соништата и фантазиите на невротичарот со митологијата на разни народи што сведочи за општопсихичките елементи на човековата фантазија.¹³

Ако го земеме за пример митот за Икар, ќе дојдеме до извесни допирни точки со приказната за Силјан. Икар се стреми да добие крилја на птица за да излезе од стегите на заробената личност и да полета кон слободата. Силјан

¹⁰ K. G. Jung, “Odnos prema jastvu”, str. 207

¹¹ Alfred Adler, *Poznavanje čoveka*, Matica Srpska, Novi Sad / Prosveta, Beograd, 1984, str. 116

¹² Карл Густав Јунг, *Архетиповите на колективното несвесно*, Ѓурѓа, Скопје, 2007, стр. 9

¹³ Цитат според Нина Анастасова-Шкрињариќ, *Словенски пантеон*, Менора, Скопје, 2004, стр.18

добива крилја на птица исто така, со тоа што се трансформира во штрк, но притоа исто како и Икар, тој е неуспешен во својот лет кон целта, поради неслушање на татковскиот совет. И митскиот јунак Икар и нашиот јунак Силјан доживуваат неуспешна трансформација на личноста.

Раскажаното предание за Сиве и Чуле, претставува **архетипска претстава** која се пренесувала од генерација на генерација и се всадила во колективното несвесно на поединецот. Силјан ја прифаќа сликата за таа архетипска претстава и таа се всадува во неговата потсвест, што дури силно верува дека тоа нему навистина му се случило. Ликот на Силјан страда од духовна и морална осаменост. Она што му се случило на Силјан наликува на сон. Како првичен знак дека неговата личност треба да помине низ духовна преобразба е појавувањето на духовникот кој ќе оди на богопоклонение на Божигроб. Тој и духовникот тргнале заедно да собираат милостиња. Но, кога се нашле на сред море, фатило големо невреме и гемијата потонала. Кога Силјан ќе се разбуди, се случува премин во еден друг свет. Тогаш почнува да се појавува и каење. Видел „...едно поленце опколени со планинки и ридои, прилично како Прилепцото. Дали на Крушоо се наоѓам овде и го гледам нашето поле?“

Анимата претставува плод на морална млитавост. На Силјан му е сеедно кога го советуваат неговите родители. Силјан се разбудува во еден друг свет и се обидува да си го растолкува. „Зар долна земја ќе бидит ова“ – си вели Силјан. Престојот на Силјан во „долна земја“ е пред се престој во длабочините на сопствената душа, и средба не со штрковите од татковата куќа туку со самиот себе.¹⁴ Непознатите луѓе го препознаваат, а тој се прашува од каде ли му го знаат името. Оттука почнува трагањето по сопствената изгубена личност, како што почнува и еден нов вид на комуникација на Силјана со луѓето. Фантастичниот елемент **преобразување** (на човек во птица и обратно со помош на чудотворната вода), го прави дејството на приказната многу динамично и напнато. Со помош на чудотворната вода Силјан прво доживува телесна преобразба, а потоа и духовна.

Фројдовиот принцип на *апсолутно задоволство*, е отсликан во личноста на Силјан. Силјан максимално го практикувал принципот на *апсолутното задоволство*, кон што тежнеат малите деца. Описите велат дека тој сака да јаде топол сомун и локум, само слатко и благо. Но, новата ситуација го принудува Силјан да почне да ја менува својата личност и своите лоши навики. Почнал да работи по нивите заедно со Аци Кљак-Кљак и повреден од него немало. Се здобива со способност за независност и поминува низ процесите на самовоспитување и самоконтролирање на постапките.

Владета Јеротик вели дека **промената на идентитетот** понекогаш се случува поради принудната промена на животните околности.¹⁵ Но, ако ја бараме симболиката зошто Силјан морал да се трансформира токму во штрк, во *Речникот на симболи*¹⁶ ќе го најдеме толкувањето дека **штркот** е симбол на почитување на синот кон таткото, односно симболика на синот кој ќе го гледа и ќе го храни својот татко.

Честа е употребата на изразот: „чунки си рекол со умот оти ќе бидат некои сверои“, што упатува на тоа дека во него се случуваат внатрешни

¹⁴ Маџунков во *Книга за приказните на Марко Цепенков*, стр. 206

¹⁵ Владета Јеротик, *Човек и његов идентитет*, извор:

<http://www.rastko.rs/filosofija/jerotic/index.html>

¹⁶ J. Chevalier/A. Ghreerbrant, *Rječnik simbola*, Nakladni zavod, Zagreb, 1987, стр. 562.

монолози на **себеиспитување**. И ние како читатели постојано си го поставуваме прашањето што си го поставува јунакот: „Дали е ова сон или вистина?“

Од **соништата** можат да се доведат заклучоци за душевниот живот на човекот, но тоа не се применува. Лихтенберг еднаш рекол дека суштината и карактерот на еден човек можат многу подобро да се разберат од неговите соншта отколку од неговите зборови и дела.¹⁷ Ако го бараме јаството преку сонштата, ќе откриеме дека во сонштата јаството се јавува во пресвртни моменти кога се менува целиот начин на живеење. Самата таа промена често го симболизира чинот на преминување преку вода. Силјан ја преминува водата која го носи во другиот свет и повторно ја преминува водата кога воспоставува рамнотежа со претходниот свој живот. И навистина овде границите на реалноста и стварноста се изместени, така што целото Силјаново доживување наликува на некој сон.

Поради непослушност и непочитување на постарите, Силјан и потомците на Аци Кљак-Кљак делат иста судбина. Во судбината на штрковите кои се проколнати да ја напуштаат својата земја за да можат да се раѓаат, се препознава личната судбина на Силјан. И тој мора да дојде во оваа непозната земја, та да се преобрази во штрк, за повторно да се роди во нов човек. Аци Кљак-Кљак му станува некој вид на втор родител. Тој се претопува во животот на групата штркови-луѓе. Неговиот помошник Аци Кљак-Кљак му ја открива тајната за живата вода. Таквата жива вода за духовна преобразба ја има во секој од нас само што треба да се допре до нејзиниот извор. Силјан прифаќајќи ја церемонијата на жртвување, го жртвува својот човечки лик за да се претвори во штрк.

Метаморфозата се врши со помош на водата од два извора - капењето во едниот извор ги претвора луѓето во штркови, капењето во другиот, штрковите во луѓе. За да стаса пак во својот роден крај, Силјан се подложува на влијанието на чудесната вода, и за да може да ја направи обратната преобразба откако ќе се врати дома, понесува со себе шишенце од водата која треба да го врати во човечка состојба. Но, откако ќе пристигне во родниот крај, шишенцето ќе се скрши. Човечкото тело е заробено во тело на птица. Тој ќе биде принуден еден дел од годината да го помине во близина на својот дом - но неприпозналив за своите блиски, во птичји облик. Ќе се врати пак со штрковите назад, ќе живее пак еден дел од годината на чудниот остров и кога ќе дојде време за селење кон неговиот роден крај ќе ја повтори постапката со чудесната вода и ќе успее: ќе се најде во својот дом, сега во човечки облик, ќе им ја раскаже **необичната приказна** на своите блиски и ќе им даде докази за нејзината вистинитост. Несомнен е иницијацискиот карактер на Силјановото странствување. Во него ги препознаваме сите карактеристични делови на иницијациската шема: одделувањето од блиската и позната околина, потчинувањето на авторитетот на новиот духовен водач, препуштањето на насилната промена на представата за сопственото тело, минувањето низ психички и физички искушенија што кулминираат со симболична смрт по којашто доаѓа симболично воскреснување, дознавањето на тајната за потеклото на ритуалот, враќањето дома по извршената **реориентација на свеста**...¹⁸

Водата е најпознатиот симбол за несвесното. Езерото во долината е несвесното, што донекаде лежи под свеста, поради што често и се означува како

¹⁷ Alfred Adler, *Poznavanje čoveka*, str. 116

¹⁸ Влада Урошевиќ, *Митската оска на светот*, Студентски збор, 1993, Скопје, стр. 9

„потсвесно“, при што неретко, се чувствува непријатна примеса за помалку вредна свест. Оттука **водата** психолошки значи „дух што станал несвесен.“¹⁹ Јунг вели дека оној што ќе се загледа во водата прво, секако ќе ја здогледа сопствената слика. **Средбата со самиот себе** спаѓа во најнепријатните нешта што човекот се стреми да ги избегне сè додека е во состојба. Ако човекот е во состојба да ја гледа својата сопствена **сенка** и да го поднесе сознанието за неа, тогаш со тоа е решен само еден мал дел од задачата. Барем е сочувано личното несвесно. Но сенката е еден жив дел од личноста. И затоа таа сака да учествува во животот во каква и да е форма. Ако човекот обрне внимание на некаква спасоносна идеја, ќе ги забележи мислите на коишто порано не им дозволувал да дојдат до израз. Ако човекот заземе таков став, тогаш можат да се разбудат и да се активираат спасоносните сили што спијат во подлабоката природа на човекот.²⁰ Средбата со самиот себе значи средба со сопствената сенка.

Посипувањето со **живата вода** за Силјана значи духовно исцелување. Што знае човекот за самиот себе? Тој знае многу малку за себе. Изгубениот Силјан го бара своето спознание преку покајание и молитва. Неговата свесност не е сè уште цврста, неговата свесност е детинеста. Човекот мора да се запознае самиот себе за да знае кој е. Силјан гледа во огромното водено пространство и веднаш размислува за сопствената личност и за своите грешки. Инфантилното и неодговорното однесување на Силјан кон своето семејство треба да се промени, а тој треба да созрее и да се преобрази.

Кога Силјан се враќа во родното огниште преобразен како штрк, се обидува на разни начини да им се доближи на домашните. На сестра си Босилка ѝ го земал ѓерданчето, на жена му Неда клопчето. Но во обидот да биде што поблиску до неговиот син Велко кој ора на нивата заедно со татко му Божин, ќе се здобие со страшна повреда на ногата. Тоа му доаѓа како некој вид казна заради неговата непослушност и заради неговата неспособност што не знаел да го цени она што го имал. Сега кога ги гледа своите како со љубов работат и нему му доаѓа да им се придружи во работата. Неда пак, по принципот на некаква интуиција, ја споредува својата судбина со судбината на штркот осаменик кој немал свое гнездо и свој пород. Ова е последниот круг од неговото духовно усовршување, иако сè уште постојат извесни пречки и ризици, повторната преобразба да се случи. Искусниот Аци Кљак-Кљак е водач кон неговата преобразба. Поучен од претходните свои грешки, Силјан на враќање ја избегнува борбата со орлите, со тоа што ќе се скрие во една пештера. Низ фазите на својот саморазвој, тој веќе научил да го избегнува злото.

Патот на спонтан саморазвој и на самодополнување, на кој личноста се среќава со своите **Персона**, **Сенка**, **Анима/Анимус** и **Мана-личност**, Јунг го нарекува **индивидуација**. Според Јунг, личноста се развива во текот на целиот свој живот. Меѓутоа, тој посебно внимание посветува на процесот на духовниот развој во втората половина од животниот век, кога тежиштето на личноста се поместува од Јас на Себството.

Колективното несвесно, според Јунг содржи четири архетипови или универзални праоблици:

Персона или вистинското јас на личноста во која на парадоксален начин е содржана и психата.

Анимус е праслика (прототип) на маж во жена.

¹⁹ Карл Г. Јунг, *Архетиповите на колективното несвесно*, стр. 29

²⁰ Исто, стр. 34

Анима е праслика (прототип) на жена во маж.

Сенка е средишна преграда која го кочи и го уништува поединецот, внатрешен ѓавол – збир на автодеструктивни и конструктивни енергии на несвесното.²¹

Според Јунг, човекот е комплексно битие (суштество): сексуално и религиско, нагонско и духовно, несвесно и свесно, ирационално и рационално. Минатите настани но и идните асоцијации ја одредуваат личноста.

Несвесното за Јунг, не е само депонија на лоши нагони, туку е и извор на мудрост. Покрај **лично** **несвесно** во чиј состав влегуваат многу комплекси, во душевниот живот особено значајна улога имаат и наследното и надличното, колективното несвесно.

Јунг разликува **четири основни функции на свеста**: две рационални и две ирационални. Секоја се однесува спротивно на својата двојка. Рационални функции се **мислењето и чувствата**. И двете се рационални бидејќи со двете донесуваме судови: со мислењето логични, со чувството квалитативни. Мислата е толку појасна колку што чувството е успешно исклучено и обратно. За да се ослободи мислата треба да се потиснат чувствата. Другите две функции се ирационални: **чувството и интуицијата**.

Ако ги растолкуваме овие функции, ќе дојдеме до заклучок дека мисловноста не е силна страна на Силјан. Но, затоа чувствителноста/сензитивноста е понагласена кога Силјан се сеќава на своето родно место. Местото каде што се нашол многу наликува на неговиот роден крај. Интуицијата е развиена најмногу кај неговата жена која го чувствува неговото присуство.

Но, Адлер вели дека ниту една од овие две функции не носи судови. И двете понудуваат материјал врз основа на кој, со помош на рационалните функции, може да се донесе суд. Не е можно истовремено да се гледа објектот онаков каков што е, и онаков каков што би можел да биде.²²

За Цепенковиот стил на раскажување е карактеристично повторувањето, така што и во оваа прилика кога Силјан ги раскажува своите доживувања, не пропушта да ја раскаже приказната од почеток, и сето тоа во функција на некој вид поука или наравоучение. Раскажува со презентирање на доказите, односно со белезите на препознавање (ѓерданот, кошулата, раната на ногата), сите поверувале, за да на крајот Цепенков ја потврди својата констатација: „...та затоа до ден-денеска се прикажуат за штркојте оти сет луѓе“.

Кај Цепенков едната приказна се надоврзува на другата, следната приказна ја дообјаснува претходната. Притоа Цепенков се служи со народните поговорки, вметнувајќи ги во своите кажувања со мерка на вешт раскажувач. Поговорките го засилуваат воспитниот фактор на приказната; со нив се потцртува и нејзината народносна основа, импулсот на преданието, фолклорната имагинација.²³

Цепенков не брза да го предаде мотивот, тој со еден одмерен ритам го поаѓа начинот на зборување што му одговара, се навраќа повторно и повторно, понекогаш и претерувајќи, за да го начека моментот кога ќе може со згодна досетка или поговорка да ја разреши ситуацијата.²⁴

²¹ К. Г. Јунг, *Психологијата и уметноста*, Ѓурѓа, Скопје, 2003, стр. 87

²² Alfred Adler, *Poznavanje čoveka*.

²³ Миодраг Друговац, поговор во: *Силјан Штркот*, Просветно дело, Скопје, 2004, стр. 83-93

²⁴ Блаже Конески, *Сказни и сторенија*, стр. 17

Во Цепенковите приказни секогаш натприродното е во корелација со природното. Од тие два извора тече една длабока и широка река. Неговата неисцрпна инвенција е во крвотекот на прикажувањето. Со неа фантазијата на читателот, независно од возраста, добива крилја.

ЛИТЕРАТУРА:

- Adler Alfred, *Poznavanje čoveka*, Matica Srpska, Novi Sad, Prosveta, Beograd, 1984
- Ghreerbrant A. / Chevalier J., *Rječnik simbola*, Nakladni zavod, Zagreb, 1987
- Друговац Миодраг, поговор: *Силјан Штркот*, Просветно дело, Скопје, 2004, стр. 83-93
- Jerotić Vladeta, *Čovek i njegov identitet*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1984;
е-извор: <http://www.rastko.rs/filosofija/jerotic/index.html>
- Jung Karl Gustav, *Čovjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb, 1974
- Јунг Карл Густав, *Психологијата и уметноста*, Гурѓа, Скопје, 2007
- Јунг К. Г., *Архетиповите на колективното несвесно*, Гурѓа, Скопје, 2007
- Конески Блаже, *Сказни и сторенија*, Култура, Мисла, Македонска книга, Наша книга, Скопје, 1986
- Маџунков Митко, *Штркот единак и неговотот јато*; е-извор: <http://makedonija.rastko.net/delo/11718>
- Пенушлиски Кирил, *Книга за приказните на Марко Цепенков*, Матица, Скопје, 2003
- Урошевиќ Влада, *Митската оска на светот*, Студентски збор, Скопје, 1993
- Шкрињариќ Анастасова, Нина, *Словенски пантеон*, Менора, Скопје, 2004